

- Grom – Prūsijos valdžios gromatos, 'pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, V., 1960.
- H – H. Hirt, Indogermanische Grammatik, V, Heidelberg, 1929.
- Hb – A. Habovštiak, Atlas slovenského jazyka, – Jazykovední časopis, XXV(1), 1974.
- J – Jezik, Zagreb, 1968–1969, 1.
- Jb – J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, II, V., 1959.
- K – H. A. Koefoed, Fonemik, Oslo-Bergen-Tromsø, 1967.
- Kzl – J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V., 1968 (ir kiti darbai „Baltistijoje“).
- L – J. Lyons, Introduction to the Theoretical Linguistics, Cambridge, 1968.
- Lr – A. B. Larsen, Oversigt over de Norske Bygdemål, Oslo, 1968.
- MŽ – V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, V., 1970.
- Oz – A. Ozols, Raksti valodniecībā, Rīgā, 1967.
- Sl – Sociolinguistics, The Hague – Paris, 1971.
- V – J. Vachek, Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny, Praha, 1968.

Dėl veiksnio ir tarinio santykių

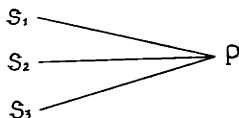
1. Norėtusi atkreipti dėmesį į vieną, manytume, gana svarbią detalę, padedančią paaiškinti vientisinio sakinio sintaksinių santykių skirtybes.

A ← S — P

Imkime sakinį: *Naminė* druska *nesūri*. Abiejų būdvardžių (tiek pažyminio *naminė*, tiek tarinio *nesūri*) sintaksiniai santykiai su daiktavardžiu (veiksniu) atrodo labai panašūs¹.

2. Tačiau sakinyje su keliais (vienarūšiais) veiksniais (ypač heterogeniniais, t. y. skirtingo skaičiaus ar giminės) išryškėja tarinio skirtinga sąsaja su veiksniu.

2.1.

Tarinys esti susijęs su visais veiksniais; ši sąsaja yra būtina (obligatinė): negali būti su vienu veiksniu susijęs, o su kitu nesusijęs:

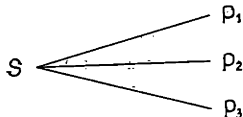
Darbās ir kultūra *neatskiriami* Ts 1963, 201.

Langai ir durys *užsklęsti* nrš. dirva ir kelias *patičę* ir *purvuoti* Žem 179. *Nuėjo* į šilą tėvelis, Mama, Napaliukas, šunelis Cv 377.

¹ Kitų skirtybių (žodžių tvarkos, nepasakytos jungties, aktualizacijos laipsnio, raiškos...) čia neliečiame.

A – pažymins, S – veiksnys, P – tarinys.

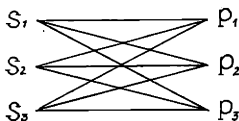
2.2.

Veiksnyys yra taip pat susijęs su visais tariniais ir negali būti su kuriuo nors iš jų nesusijęs:

Susijaudinimo atveju tokie ligoniai *būna* labai *neramūs*, daug be sąryšio *šneka, esti ciniški, agresyvūs, mušasi, plūstasi, spiaudosi, nemiega* nei dieną, nei naktį nrš. *Atėjusi* lapė, *kalbėjusi, gyrusi* jų vaikus, paskum *meldusi, praėjusi* (...)
Cv 282.

2.3.

Keli vienarūšiai veiksniai būtina susiję su visais tariniais (plg.: Aš, tėvas ir senelis *vaikščiojome, apžiūrinėjome, stebėjomės*):

Jis ir jo tėvai, seneliai ir proseneliai *gimė, augo* ir *mirė*. Ts 1964, 111.

3. Pažyminio ryšys su veiksniais yra keleriopas. Iš to matyti, kad sakiniui jis nėra toks būtinas, kaip tarinys ar veiksnys.

3.1. $A \leftarrow (S_1, S_2, S_3)$

Tiesa, pažymins taip pat gali būti susijęs su visais veiksniais (vis dėlto šis ryšys nėra akivaizdus: A eksplacitiškai determinuoja S_1 , o kitų (S_2, S_3) determinacija probleminė):

Pastarosiomis dienomis *prasiautusios* liūtys ir taifūnai labai pakėlė vandens lygį Ts 1972, 204. Jo veide atsispindėjo *neapsakoma* nuoskauda ir liūdesys nrš. Pakilo *baisios* dulkės ir dvokas nrš.

3.2. $A \leftarrow (S_1), S_2, S_3$

Tačiau pažymins gali priklausyti tik pirmajam veiksmiui:

Pilį saugojo *gilus* griovys ir tvoros nrš.

3.2.1. Kadangi jo priklausymas (susijimas) ne visada aiškus, pvz., $A \leftarrow (S_1), S_2, S_3$ arba $A \leftarrow (S_1, S_2), S_3$ arba $A \leftarrow (S_1, S_2, S_3)$, tai pažymimasis žodis kartais pabrėžiamas (pakartojamas):

Nuaidėjo *kiekvienas* kalnas ir kalnelis, *kiekviena* miško siena; šniokšdamas garsas nuskrido per *visą* Trinkutį, per *visus* kelmynus SajK 117.

4. Ši pagrindinių sakinio dalių sąsaja atsispindi ir formose: jeigu yra keli veiksniai, tai (postpozicinis) tarinys dažniausiai gauna daugiskaitos vyr. giminės formas. Pažymins derinamas su artimiausiuoju veiksniu ir paprastai negalima daugiskaita (**Geris berniukas ir mergaitė stropiai mokosi*):

Kiekviena jos mintis ir noras mano būtų patenkinti rš.

Prepozicinis tarinys irgi (kaip ir pažymins) gali būti derinamas su artimiausiuoju veiksniu, tačiau galimi ir kitokie atvejai:

Ties mirusiojo vado namais *buvo susirinkus visa* daugybė žmonių MŠD 219. Kitą kartą *buves* ūkininkas ir ūkininkė DaukŽ 138. Traktoriai ir mašinos jau *iškrautos* Ts 1974, 252. Jų nagrinėjimas ir sprendimas *neatidėliotinas* ir *būtinus* Ts 1962, 220.

Žinoma, derinimo polinkiai yra gana sudėtingi, čia galima pastebėti įvairių svyravimų, ir šis klausimas reikalauja specialaus aptarimo².

5. Visa tai verčia kiek kitaip traktuoti veiksnio ir tarinio sintaksinius santykius. Šį abipusį priklausymą reikia laikyti aukštesniojo lygmens sintaksiniais santykiais (predikatinio ryšiu, „interdependencija“) ir nepainioti jo su determinantų vienpusišku priklausymu (determinacija).

Vytautas Sirtautas

Sutrumpinimai

- Cv – P. Cvirka, Raštai, VII, Kūriniai vaikams, V., 1959.
DaukŽ – S. Daukantas, Žemaičių pasakos, V., 1965.
MŠR – D. Defo, Robinzono gyvenimas ir nuotykių, Atpasakojimo P. Mašiotas, V., 1971.
nrš – naujesnieji raštai.
rš – raštai.
SajK – K. Saja, Klumpės, V., 1958.
Ts – „Tiesa“.
Žem – Žemaitė, Rudens vakaras, K., 1960.

i kamieno veržimasis į *ė* kamieną

Seniai žinoma, kad šakninio kirčiavimo *i*-kamieniai daiktavardžiai daugelyje šnektų yra perėję į *ė* kamieną (kartais su mažu reliktų skaičiumi)¹. Ypač šis *i* kamieno perėjimas į *ė* kamieną žymus pietų žemaičių (dūnininkų) šnektose², kur beveik neišliko nė vieno šakninio kirčiavimo *i*-kamienio.

² Kai kuriuos aspektus jau esame aptarę, žr. „Kalbotyra“ XXIV (1972), p. 108–110 su ten nurodyta literatūra.

Vokiečių kalboje pažyminio ir tarinio formos dėsningai skiriasi (*Der gute Mann...: Der Mann ist gut*).

¹ Plačiau žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 242–247; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V., 1968, p. 208–218.

² J. Kazlauskas, ten pat, p. 208–213.